Piotrkowskie Zeszyty Historyczne, t. 27 (2026), z. 1, s. 117-121
www.pzh.edu.pl

DOI: 10.60774/s3g2-4447

Constructing and Contesting Holy Places in Medieval Islam and Beyond, eds. Andreas Görke, Mattia Guidetti, Islamic History and Civilization, Volume: 200, Brill, Leiden-Boston 2024, ss. 396

Monografia będąca przedmiotem niniejszego omówienia to kolejna publikacja zbiorowa firmowana przez renomowane wydawnictwo Brill z serii *Islamic History and Civilization*, tym razem podejmująca istotny temat znaczenia miejsc pielgrzymkowych w historii i kulturze islamu. Na wstępie warto zaznaczyć, że tytuł opracowania wprowadza nieco w błąd, gdyż kryterium doboru treści wydaje się nie tyle chronologiczne czy odnoszące się do konkretnej epoki. Można raczej uznać, że Redaktorzy tomu mieli za cel ukazanie praktyk podnoszenia rangi niektórych miejsc do rangi świętych w bardzo odległych od siebie geograficznie i kulturowo miejsc na mapie świata muzułmańskiego od Indonezji po Afrykę Zachodnią. Monografia ma charakter zbioru artykułów, składa się z trzynastu rozdziałów, nie dokonano jednak innego podziału treści na części czy to chronologicznego, czy też geograficznego. Do pracy dodano też przygotowane przez Redaktorów tomu indeksy nazw osobowych, miejsc i tematyczny.

Rozdział pierwszy, przygotowany przez Redaktorów tomu, Andreasa Görke i Mattia Guidetti, pełni rolę wstępu do całości, w którym wyjaśniono podstawowe terminy związane z kontekstami pojęcia świętości i świętego miejsca w cywilizacji muzułmańskiej, zarysowano proces kształtowania się tych pojęć oraz powstania pierwszych tego typu miejsc niejako w rdzeniu państwa muzułmańskiego, czyli w Arabii, Syrii oraz Iraku i Persji, pomiędzy VII a XI w. (s. 1-29). Kontynuując rozważania dotyczące epoki wczesnoislamskiej, Harry Munt w artykule pt. *Caliphs and the Hajj after Hārūn al-Rashīd* (s. 30-56) przedstawił zagadnienie uczestniczenia w ruchu pielgrzymkowym do Mekki kalifów, włącznie z pełnieniem zaszczytnej funkcji osoby prowadzącej peregrynację, przede wszystkim na przykładzie Haruna ar-Raszyda, by następnie przejść do próby wyjaśnienia powodów, dla których zrezygnowano z tej praktyki w latach następnych. Autor zwraca uwagę na fakt konieczności wydawania sporych sum podczas pielgrzymek na renowację lub upiększenie miejsc świętych.

Ruggero Vimercati Sanseverino przygotował trzeci rozdział monografii pt. *The Making of the "City of Saints": Fez as a Place of Prophetic Benediction in the Hagiographical Discourse of the Medieval and the Modern Period* (s. 57-83), w którym zajął się związkiem pomiędzy uzyskaniem przez Fez miana świętego a obecnością w mieście

sufickich zakonów i wspólnot, a także powstałej w związku z tym bogatej literatury hagiograficznej. Jest to interesujące studium łączące wiedzę odnośnie przestrzeni architektonicznych z funkcjami duchowymi, jednocześnie zaś analizę wątków literackich występujących w spuściźnie sufickiej. Zacharie Mochtari de Pierrepont uzupełnia powyższe uwagi w kolejnym rozdziale (pt. *The Sacred Spaces of Zabīd: Narratives, Powers, and Identity in Medieval Yemen*, s. 84-115), w którym przeanalizował kwestię uzyskania miana szczególnej świętości konkretnych miejsc w jemeńskim mieście Zabid w okresie panowania tureckiej (lub ewentualnie kurdyjskiej) dynastii Rasulidów (XIII-XV w.). Autor zwrócił uwagę na proces budowania nowej tożsamości mieszkańców poprzez szczególną cześć oddawaną miejscom pochówków znanych uczonych czy wyjątkowo pobożnych przedstawicieli miejskich elit. Nie umknęła mu też kwestia korelacji pomiędzy narastającym kryzysem gospodarczym, rozpadem struktur władzy Rasulidów a jednocześnie wzrastającymi potrzebami społeczności w zakresie praktyk religijnych, co owocowało skupieniem się lokalnych elit na krzewieniu pamięci o wielkich przodkach, a co za tym idzie budowaniem silnej tożsamości regionalnej.

W rozdziale piątym pt. *Shah-i Zinda: Notes on the History of the Shrine of Qutham Ibn al-ʿAbbās in Samarqand* (s. 116-145) Claus-Peter Haase przedstawił okoliczności powstania kultu Kusama ibn ʻAbbasa w Samarkandzie, kiedy zawarte w źródłach wczesnoislamskich informacje o naturalnej śmierci członka rodu Abbasydów zostały przetransponowane na opowieść o męczeństwie w Azji Środkowej podczas dżihadu prowadzonego przez Saʻida ibn ʻUsmana. Śmierć Kusama nastąpiła w drugiej połowie lat siedemdziesiątych VII w., a znaczenie miejsca jego pochówku urosło oczywiście wraz z przejęciem władzy nad kalifatem przez przedstawicieli rodu ʻAbbasa. Jednocześnie jednak Autor zwrócił uwagę na zagadnienie łączenia postaci Kusama z tzw. *Shah-i-Zinda*, czyli „żywym królem", która to nazwa stała się także określeniem na cały zespół nekropolii w Samarkandzie.

W kolejnej części książki Sara Mondini przenosi nas do Indii, konkretnie do Gudżaratu, z którym łaczona była postać Ahmada Khattu. Autorkę rozdziału pt. *Sufis, Sultans, and the Making of Sacred Geographies in India: the Case of Aḥmad Khattū's Dargāh* (s. 146-176) interesuje przede wszystkim miejsce pochówku wspomnianego poety i mędrca związanego z ruchem sufickim, które uznawane jest za jedno z najważniejszych miejsc pielgrzymkowych wśród indyjskich muzułmanów. Autorka przedstawiła m.in. działania czynników oficjalnych – władców i członków ich dworu, którzy poprzez patronat podnosili rangę miejsca, jednocześnie przeanalizowała znaczenie aranżacji samych miejsc, wskazując na to, jakie cele przyświecały budującym przekonanie o świętości (a także związki władzy z tą świętością). Jeszcze dalej, bo na indonezyjskie wyspy, zabrał nas z kolei George Quinn w siódmym rozdziale pt. *Faith Comes from the Sea: Maritime Symbolism in the Origin Stories of Three Muslim Pilgrimage Sites in Java* (s. 177-191). Autor zajął się kwestiami łączenia morza, morskich niebezpieczeństw i jednocześnie legend związanych z pokonywaniem wielkich akwenów

z miejscami będącymi islamskimi centrami pielgrzymkowymi na Jawie. Wydaje się, że wnioski dotyczące tej analizy powinny zostać skonfrontowane z badaniami podobnej tematyki, ale realizowanymi w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej[1].

Rozdział ósmy pióra Davida N. Edwardsa pt. *Creating Islamic Landscapes and Holy Places in Sudanese Nubia* (s. 192-220) otwiera przed nami nieco inną, niż ogólnie znana w Polsce za sprawą polskich misji archeologicznych, perspektywę poznawczą Nubii[2]. Autor przedstawił tutaj interesujące studium wykorzystania niektórych z miejsc uznanych za sakralne w epoce chrześcijańskiej przez nowych, muzułmańskich władców tych terytoriów w okresie późnego średniowiecza. W kolejnym tekście pt. *Multiplication, translocation, and adaptation: Sarı Saltuq's multiple embodied localities throughout Eastern Europe* (s. 221-256) autorstwa Sary Kuehn przenosimy się na Bałkany, konkretnie zaś do tureckiej Rumeli. Autorka zainteresowała się postacią Sarı Saltuqa, derwisza i wojownika, istotnego dla budowania tożsamości Turków podbijających ziemie współczesnej Bułgarii, Macedonii czy Rumunii. Ważnym elementem przedstawionej w artykule narracji jest wskazanie na niezwykłą zdolność absorbowania wcześniejszych legend i opowieści dotyczących chrześcijańskich świętych do narracji na temat derwisza. Uwagi te można traktować jednocześnie jak punkt wyjścia do ogólnych wniosków na temat charakteru opowieści tworzonych na pograniczach chrześcijańsko-muzułmańskich na Bałkanach, w Albanii, Hercegowinie czy Dobrudży, gdzie wątki pochodzące z tych dwóch kręgów cywilizacyjnych często przecinały się i tworzyły zupełnie nową jakość.

W kolejnym rozdziale znów wracamy na kontynent afrykański (jak podkreślałem już wcześniej, jest to też jeden z głównych zarzutów wobec recenzowanej monografii, trudno doszukać się jakiegoś uzasadnienia tematycznego dla podziału treści w tej książce). Za sprawą artykułu Erica Rossa pt. *Producing Sufi Shrines in Modern Senegal* (s. 257-287) przenosimy się również w czasie do okresu współczesnego, bowiem Autor zajął się tutaj wydarzeniami z przełomu XIX-XX w., jego zaś tekst napisany został w nurcie postkolonializmu. Przedstawiono w nim historię rozwoju bractw sufickich

---

[1] Por. chociażby: T. Gambin, *Maritime activity and the Divine: an overview of religious expression by Mediterranean seafarers, fishermen and travellers*, [w:] *Ships, Saints and Sealore: Cultural Heritage and Ethnography of the Mediterranean and the Red Sea*, eds. D.A. Agius, T. Gambin, A. Trakadas with contributions by H. Nash, Archaeopress, Oxford 2014, s. 3-12; Ch. P. Magra, *Faith and Sea. Exploring Maritime Religiosity in the Eighteenth Century*, „International Journal of Maritime History" 2007, t. 19, nr 1, s. 87-106. Warto również wskazać na konferencję, która miała miejsce w dniach 2-5 maja 2024 r. w Zadarze pt. *The Sacred Sea: Religious Practives in Maritime Context*. Abstrakty wystąpień z tego spotkania naukowego znaleźć można na następującej stronie: https://etnologijaiantropologija.unizd.hr/Portals/5/Book%20of%20abstracts.pdf [dostęp: 30.06.2024 r.]

[2] Ostatnie podsumowanie: K. Mich, *To, co martwe, przemawia. Chrześcijaństwo w Nubii w okresie od VI do XVI wieku*, Warszawa 2022.

w Senegalu, których jednym z głównych elementów działalności było tworzenie licznych miejsc pielgrzymkowych, m.in. związanych z działalnością lub śmiercią poszczególnych uczonych, co było w pewien sposób realizacją budowy polityki tożsamości lokalnej przeciwko francuskim władzom kolonialnym, rządzącym na tych terenach.

W rozdziale jedenastym pt. *Hala Sultan Tekke—A Small Mosque in a Sea of Narratives* (s. 288-320) Béatrice Hendrich przenosimy się z powrotem... do Europy, konkretnie na Cypr, do meczetu Umm Haram nad Jeziorem Słonym w Larnace, nazywanym niekiedy czwartym co do ważności miejscem świętym islamu. Abstrahując od bardzo interesującego omówienia, z którym mamy tu do czynienia, chciałbym jeszcze raz podkreślić kompletny brak zrozumienia dla reguł, którymi kierowali się Redaktorzy tomu, układając jego treści, niepowiązane w wielu miejscach ani chronologicznie, ani geograficznie, czy pod względem przekazywanych informacji. Tym bardziej szkoda, bowiem w książce znajdują się wartościowe opracowania, jak to autorstwa Ethel Sary Wolper, stanowiące rozdział dwunasty pt. *Prophet Shrines and Religious Communities in Mosul* (s. 321-347), w którym na podstawie doświadczeń z północnego Iraku wskazano na znany skądinąd fenomen pewnego szacunku, czasem nawet sakralizacji obcych *de facto* miejsc pielgrzymkowych, chrześcijańskich, czasem żydowskich, przez przedstawicieli świata muzułmańskiego[3]. Ostatni tekst monografii napisał Luca Patrizi. Artykuł pt. *A New Wave of Iconoclasm? The Destruction of Holy Places in the Contemporary Islamic World* (s. 348-379) to próba zmierzenia się ze współczesnymi ruchami islamistycznymi próbującymi jakoby nawiązywać do tradycji na przykładzie działań, które same określają jako powrót do islamskiego ikonoklazmu pierwszych wieków istnienia kalifatu. Autor przekonująco wskazuje na brak łączności pomiędzy tamtymi ideami a tym, co reprezentują współcześnie fundamentaliści – jest to tekst uzupełniający w pewien sposób debaty odnośnie „konserwatyzmu" w islamie na innych polach, chociażby kontekstu praw kobiet[4].

---

[3] Nowe ujęcie tematu: A. Cuffel, *Shared Saints and Festivals among Jews, Christians, and Muslims in the Medieval Mediterranean*, Arc Humanities Press 2024.

[4] W kontekście rozszerzenia niektórych praw kobiet i zunifikowania podejścia do nich bez względu na pochodzenie plemienne islam miał w początkowych okresie oddziaływanie, które należy uznać ze wszech miar pozytywne: F.A.A. Sulaimani, *The Changing Position of Women in Arabia under Islam during the Early Seventh Century*, MPhil., University of Salford 1986, s. 170-171. Kobiety miały wiele do powiedzenia także w okresie sprawowania władzy przez pierwszych kalifów tzw. sprawiedliwych: N. Abbott, *Women and the State in Early Islam*, „Journal of Near Eastern Studies" 1942, t. 1, nr 1, s. 106-126; eadem, *Women and the State on the Eve of Islam*, „The American Journal of Semitic Languages and Literatures" 1941, t. 58, nr 3, s. 259-284. Dychotomię pomiędzy zachowaniem Muhammada i jego pierwszych następców, a późniejszymi zwyczajami w kontekście traktowania kobiet w społeczeństwie opisuje m. in.: J.A. Sechzer, *Islam and Woman. Where Tradition Meets Modernity. History and Interpretations of Islamic Women's Status*, „Sex Roles: A Journal of Research" 2004, t. 51, s. 263-272.

Podsumowując, w monografii możemy zapoznać się z wieloma wartościowymi tekstami, z których na pewno na pierwsze miejsce wybijają się te dotyczące roli kalifa w ruchu pielgrzymkowym w okresie Abbasydów czy miejsca pochowania wyobrażonego męczennika w Samarkandzie. Szkoda tylko, że Redaktorzy nie zadbali o klarowny podział tematyczny książki, szczególnie że ma ona charakter przekrojowy, zarówno pod względem geograficznym, jak i chronologicznym.

Bibliografia

Abbott N., *Women and the State in Early Islam*, „Journal of Near Eastern Studies" 1942, t. 1, nr 1.

Abbott N., *Women and the State on the Eve of Islam*, „The American Journal of Semitic Languages and Literatures" 1941, t. 58, nr 3.

Cuffel A., *Shared Saints and Festivals among Jews, Christians, and Muslims in the Medieval Mediterranean*, Arc Humanities Press 2024.

Gambin T., *Maritime activity and the Divine: an overview of religious expression by Mediterranean seafarers, fishermen and travellers*, [w:] *Ships, Saints and Sealore: Cultural Heritage and Ethnography of the Mediterranean and the Red Sea*, eds. D.A. Agius, T. Gambin, A. Trakadas with contributions by H. Nash, Archaeopress, Oxford 2014.

Magra Ch.P., *Faith and Sea. Exploring Maritime Religiosity in the Eighteenth Century*, „International Journal of Maritime History" 2007, t. 19, nr 1.

Mich K., *To, co martwe, przemawia. Chrześcijaństwo w Nubii w okresie od VI do XVI wieku*, Warszawa 2022.

Sechzer J.A., *Islam and Woman. Where Tradition Meets Modernity. History and Interpretations of Islamic Women's Status*, „Sex Roles: A Journal of Research" 2004, t. 51.

Sulaimani F.A.A., *The Changing Position of Women in Arabia under Islam during the Early Seventh Century*, MPhil., University of Salford 1986.

Błażej Cecota
ORCID 0000-0002-4746-0325
Akademia Piotrkowska
e-mail: blazej.cecota@apt.edu.pl